

אגודת המורים והתפתחות הדיבור העברי, תרס"ג-תרע"ד (1903-1914)

אספת הייסוד של אגודת המורים בארץ ישראל, שהתכנסה במושבה זיכרון יעקב באלול תרס"ג (1903), העמידה את הלשון העברית בראש מעייניה.

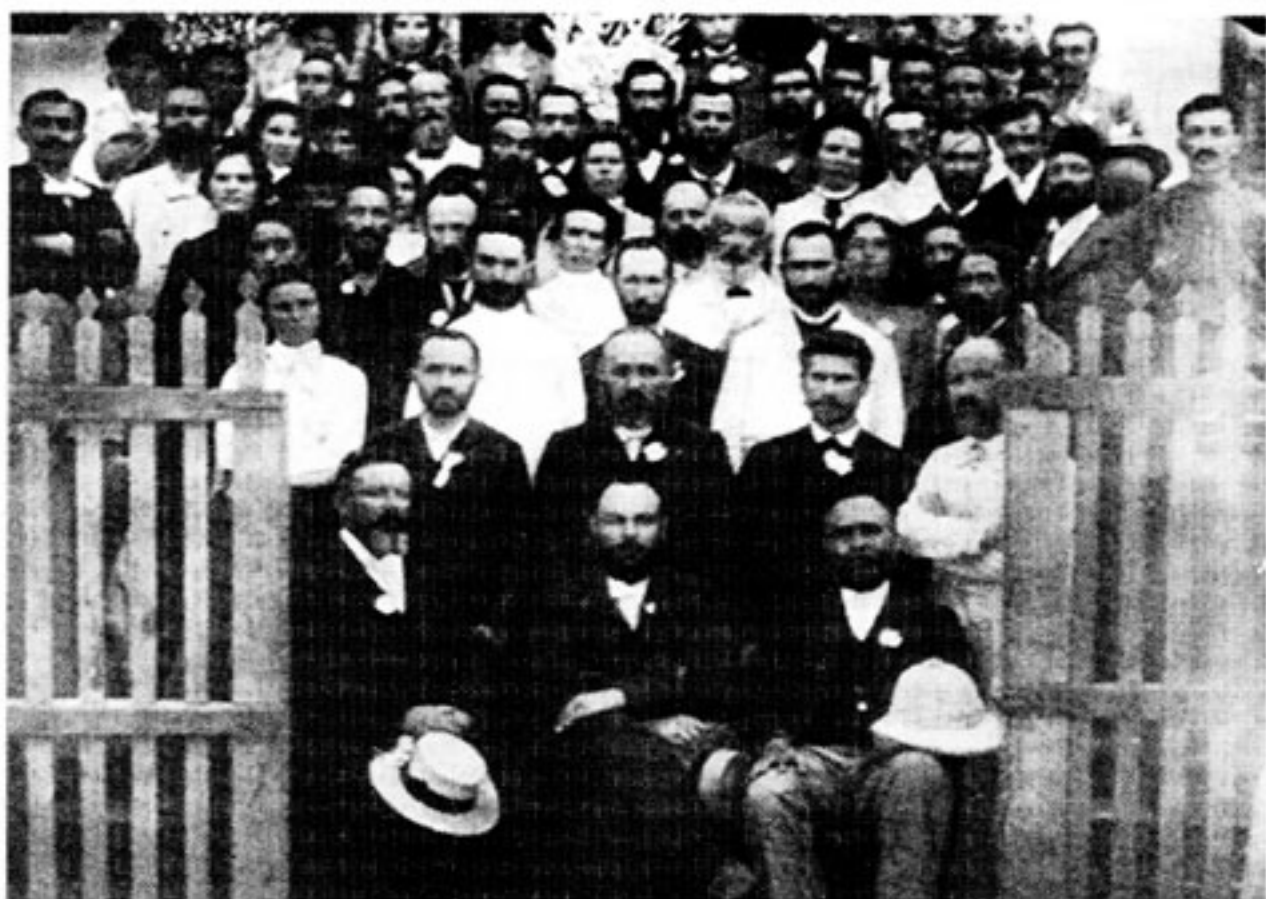
אספת הייסוד, תרס"ג

חלקה הראשון של האספה יועד לשמיעת הרצאות, והוקראה בו הרצאתו של המחנך ואיש הלשון יצחק אפשטיין, שחי באותה תקופה בלוזאן שבשווייץ. אפשטיין כבש לו שם ומקום בין מחיי הלשון העברית ונמנה עם מחוללי שיטת הלימוד "עברית בעברית". יסוד מוסד של תפיסתו היה להבטיח כי שפתו העברית של הדור הצעיר תהיה טבעית מתוך שירגילוהו לדבר אותה מקטנותו, ולאימהות נועד אפוא תפקיד מכריע בהקניית העברית מילדות.¹

אפשטיין נדרש לבעיית המילים החסרות בהוראת המקצועות המדעיים בעברית. הוא קבל על שחסרה יד מכוונת בקביעת המילים הנחוצות בעברית וכי המילים מתחדשות בידי המורים כל אחד בבית ספרו שלו ובמושבתו בלא תיאום ואחידות ביניהם. לפיכך ביקש כי האספה תיתן את דעתה לתקנת העברית ולהסרת ליקוי זה.

אליהו ספיר סבר שיש "לברוא סביבה עברית" לתלמיד, כלומר ליצור תנאים שיאפשרו לתלמיד לעשות את הלשון העברית לשפתו הטבעית. השגת מטרה זו תתאפשר אם יקפידו שהעברית תהיה שפת הדיבור גם מחוץ לבית הספר. ספיר הציע לכונן מוסד שיופקד על העמדת תשתית של אוצר מילים עבריות. המילים הללו יתקבלו על ידי כל בתי הספר וישמשו לצרכים לימודיים יום-יומיים. בדרך זו יפסקו יזמות מקומיות של חידושי מילים

1. הרמתי, יצחק אפשטיין.

צילום משתתפי אספת הייסוד של אגודת המורים בארץ־ישראל, זיכרון יעקב, תרס"ג (1903).

ותובטח אחדות הלשון בכל מערכת החינוך העברי. הצלחת הלשון העברית המתחדשת תלויה אפוא בקביעת מילים חדשות.²

מרדכי קרישבסקי היסס מאוד בהערכתו על אודות קצב התהליך שיעמיד את העברית במעמד שפת אם, מטרה שהתנה שמחה וילקומיץ בייסוד גני ילדים. הוא סבר שצריך לייסדם עוד לפני כן, כי אם התנאי הוא שזו תהיה שפת אם, יצטרכו להמתין זמן רב: "כי היום ההוא עוד ירחק".³

ההסכמה הכללית שצריך לחדש מילים ולהבטיח את אחדות השימוש בהן השאירה בעינין שאלות בלתי פתורות שנגעו להיבטים אחרים של תחיית הדיבור העברי, ובראש ובראשונה שאלת המקורות שמהם ראוי לשאוב את המילים החסרות בעברית. ספיר כקודמו אלתר דרויאנוב גרס כי ראש לכול יש להישען על הספרות היהודית של תקופת התלמוד, שכן נודעת לה חשיבות מרובה לא רק "משום סגנונה החד והקצר", אלא משום "הדברים הלאומיים האצורים בה". בלימוד כל המקצועות בעברית ראה את חזות הכול והדגיש כי יש לעשות מאמץ מרבי ולחדש את המילים הנחוצות בעברית. ספיר דבק בשיטתו זו וקבע כי על תלמידי בתי הספר ללמוד אך ורק את השפה העברית. עם זה לא שלל מכול וכול נסיבות שבהן יהיה עשוי לנקוט עמדה גמישה יותר.

2. פרוטוקול האספה הראשונה, ספר היובל של הסתדרות המורים, בעריכת ד' קמחי, תל־אביב תרפ"ט, עמ' 382.

3. שם, עמ' 383–397.

הגמישות באה לידי ביטוי בסוגיית לימוד שפה זרה. בשאלה זו דנו המשתתפים מפני שלדידם הייתה קשורה בטבור להפיכת הלשון העברית ללשון מדוברת יום-יומית. ספיר גרס כי אם יש מקום לשקול לימוד שפה זרה נוספת, עדיפה הלשון הערבית: "מפני שהיא תעזור ללמוד השפה העברית בהשלימנו על ידה את המלים החסרות בלשונונו". עוד שני יתרונות היו בעיניו ללימוד הערבית דווקא. האחד – זו שפת המדינה, והאחר – באמצעותה יוכלו להבין את היצירה היהודית-הספרותית שכתבו חכמי ספרד.⁴ דוד ילין התנגד ללימוד שפה זרה במושבות וסבר כי צריך ללמד בהן הכול "בעברית ורק בעברית" והתחיל בכתובת ספרי הלימוד הנחוצים בעברית. נימוק אחר להתנגדותו ללימוד השפה הערבית: אף על פי שהיא מסייעת להרחבת השפה העברית, רצוי שיעסקו בה רק "חוקרים" ולא "איכרים", ובייחוד לא כדאי להשקיע זמן רב בלימוד הספרות הערבית כשהיא לעצמה. אשר לדיבור הפשוט, סבר ילין כמו חיים ציפרין,⁵ כי אותו יקנו להם התלמידים במגעיהם היום-יומיים עם הערבים יותר מבשיעורים בבתי הספר.⁶

מנחם אוסישקין, יוזם ההתכנסות היישובית, תרם את חלקו בנושאים האלה. נקודת המוצא שלו התמקדה בממד האידאולוגי, ובתפיסתו ייצג את תנועת "חיבת ציון" שעם ראשיה נמנה. תנועה זו ביקשה לחנך את דור התחייה הציוני השב למולדתו ההיסטורית על ברכי האידאל של ראיית העבודה הגופנית והשיבה לקרקע ולחקלאות בתור מטרת הציונות. מתוך דבקות בעמדה זו ביקש אוסישקין ליישם עקרונות אלו בעיצוב מערכת החינוך העברי החדש בארץ. הוא ציין את הניגוד המהותי שבין חיים טבעיים ובין חיי הגלות שאינם טבעיים, ואת השינוי בחינוך דור עברי בריא ונאמן לסביבתו הטבעית בארץ לעומת ההסתפקות בלימודים עיוניים מספרי הלימוד בגלות.⁷ מימוש האידאל בעיניו הוא להיות לעובדי אדמה הקשורים לסביבה ולעבודה הגופנית, ובייחוד "האוהבים את הדיבור העברי ואת העם העברי בכל לבם ונפשם". באשר ללימוד שפה זרה כלשהי הייתה מסקנתו שווה אפוא לזו של ילין, שבבית הספר הכפרי אין כל

מנחם אוסישקין

4. ש.ס.

5. סקלי, דיוקנו, עמ' 170.

6. לעיל, הערה 2.

7. ש.ס.

צורך ללמוד אותה. העיקר הוא העברית. אוסישקין היה משוכנע כי במרוצת הזמן יובילו הצרכים לכתיבת ספרים בעברית גם בתחום לימוד המדעים המדויקים.

לאחר דיון ארוך נתקבלה לבסוף החלטה מסויגת, והיא קבעה כי לימוד השפה הערבית הוא רשות בכיתות הגבוהות ובשנתיים האחרונות, ויקצו לה רק שעה אחת ביום. אספת המורים חיוותה את דעתה בנושא הזה ברוח דבריו של אוסישקין: "רק שפה אחת עלינו ללמד – עברית ודוקא עברית".⁸

הוויכוח שהתנהל שיקף נאמנה את המציאות שחי בה היישוב באותה העת. נכרכו בו בצוותא האידאלים הציוניים והצרכים המעשיים של ההתיישבות החדשה בארץ: מצד אחד, העמדת חינוך עברי והפיכת הלשון העברית ללשון מדוברת יום-יומית ומצד אחר, דבקות בהכשרת הדור הצעיר לעבודת כפיים יצרנית שהיא חזות הכול.⁹ זו הייתה האספה העברית הראשונה בתולדות היישוב שהייתה רבת משתתפים, וכל המדברים כבר יכלו לבטא את השקפותיהם ומחשבותיהם בלשון העברית.¹⁰

כחודשיים לאחר כינוס האספה פרסם מרכז אגודת המורים "קול קורא" למורי ישראל. אחד מעיקריו החשובים קבע כי על המורים לדאוג שהעברית תהיה שפת הדיבור לא רק בבית הספר, אלא גם בבית ובחיי היום-יום. על הכרוז היו חתומים ארבעה מורים ומשכילים ירושלמים שנבחרו לעמוד בראש הוועד המרכזי: דוד ילין, מרדכי קרישבסקי, ישעיהו פרס וחיים קלמי. שם

8. ש.ס.

9. ההידרשות ללימוד השפה הערבית נשקלה אך ורק בגלל התועלת המעשית והשימוש היום-יומי בה. בשלהי המאה הי"ט התגבשה בירושלים קבוצה מצומצמת של מורים בבתי ספר, שמקצתם היו עתידים להיעשות חוקרים בתחום המזרחנות. דוד ילין לימד ערבית בבתי הספר כ"ח ו"למל". עם תלמידיו נמנו קרובו אברהם שלום יהודה, שלימים לימד באוניברסיטת מדריד, אליהו ספיר, שעסק בגאוגרפיה היסטורית של ארץ-ישראל וידע ערבית היטב, ויוסף מיוחס, ששנות ילדותו עברו עליו בין ערבים בכפר השילוח. נוסף עליהם קיימו גם בני העלייה הראשונה מגעים תכופים עם האוכלוסייה הערבית הן לצורך רכישת קרקעות הן כשעבדו עם פועלים ערבים יחדיו במושבות היהודיות. הדעה שרווחה באותה העת בשאלת היחס לערבים הייתה כי אחת האפשרויות להקהות את עוקצו של העימות בין שני העמים היא לבסס את רגש הקרבה ביניהם וליצור יחסי אחווה ושותפות. גורני כינה גישה זו "השקפה השתלבותית-אלטרואיסטית". ראה גורני, השאלה, עמ' 47-48.

10. א' בן-יהודה, "חג לישראל – הכנסיה בזכרון יעקב", השקפה, גילי מח-מט, י"ב באלול תרס"ג.

של קרישבסקי ופרס היה קשור מכבר לפעילות שביקשה לכונן מוסדות לימוד בעברית. קלמי נמנה עם חמשת המייסדים של חברת "שפה ברורה",¹¹ וילין עמד ליד ערש תחיית הלשון העברית, היה מראשוני המורים שלימד "עברית בעברית" ונמנה עם חברי ועד הספרות שליד חברת "שפה ברורה".¹²

11. תקנות חברת "שפה ברורה", בסל"א מכ"י, 2758.

12. מכתב חברי ועד חברת "שפה ברורה" לדוד ילין, אצ"מ, A153/167.

ייסוד בית ספר גבוה שלשון הלימוד בו תהיה עברית

שתי יזמות לייסוד בית ספר גבוה הועלו לפני באי אספת הייסוד בזיכרון יעקב, ובשתיהן נועד מקום מרכזי לשאלת השפה העברית. אוסישקין הציע להקים בית ספר פוליטכני גבוה שבו יילמדו המדעים בשפה זרה. הוא יישב את הסתירה שבעמדתו זו לעומת דרישתו הנחרצת למעמד בלבדי של העברית בבית הספר, בנימוק שהחשש המוצדק מפני לימוד שפה זרה בשלביו הראשונים של בית הספר אינו חל בבית הספר הגבוה, כל שכן שאפשר להתיר ללמד את המדעים בשפה זרה עד שיגדלו אנשי מדע שיוכלו להרצות בעברית.²⁹

הגושפנקה שנתנה אספת המורים להצעה הלמה את המציאות בארץ בראשית המאה העשרים. החינוך העברי צעד את צעדיו הראשונים וחסרו לו ספרי לימוד בעברית ברמה גבוהה בתחום המדעים המדויקים. כעבור עשר שנים השתנו פני הדברים מן הקצה אל הקצה. מערכת החינוך העברי התקדמה והתפתחה מצד ההיקף והמודעות, ואגודת המורים התייצבה בראש המאבק נגד כינון בית ספר טכני גבוה שהיו אמורים ללמד בו את המדעים בלשון זרה, אף שעמדה בעינה שאלת המחסור בספרי לימוד מתאימים.³⁰

הצעה אחרת נגעה לייסוד בית ספר למורים בירושלים, והעלה אותה מרדכי קרישבסקי. בהפיכת הלשון העברית ללשון מדוברת יום-יומית ראה המציע שעת כושר שאסור להחמיצה, כדי להכין עתודה הולמת של מורים עבריים לחינוך העברי. מורים אלו יתמקדו בהעמקת לימודי העברית כדי שתהיה לשפה מדוברת גם מחוץ לכותלי בית הספר. קרישבסקי ראה חשיבות מיוחדת בכינונו של בית הספר למורים בירושלים דווקא הן משום שהיה בירושלים דיבור עברי יותר מבשאר המקומות בארץ, בהיותה מפגש של יוצאי גלויות ולשונות שדיברו ביניהם עברית, הן מפני שהייתה בה העתודה האנושית המבטיחה ביותר של תלמידים ומורים שיוכלו ללמד בבית הספר הגבוה. ועוד זאת, יתרון נוסף של בית הספר, בעיני המציע, היה שיתרום תרומה נכבדה לקידום יצירתו של מינוח עברי מוסכם לתועלת מערכת החינוך: "תתכונן כעין אקדמיה עברית שבה יסכימו המורים ותלמידיהם המיעדים להיות מורים לקרוא שמות

מרדכי קרישבסקי

29. לעיל, הערה 2.

30. רינות, חברת, עמ' 184-193; אלבוים-דרור, החינוך, א, עמ' 309-350.

אחדים לכל הדברים [...] והיתה לנו שפה אחת ודברים אחדים". ומוסכם על הכול כי מקום אקדמיה זו יהיה בארץ ישראל.³¹

האספה החליטה לאמץ עקרונית את הצעתו של קרישבסקי לכונן בית ספר למורים ולמורות בארץ ישראל. שאלת קביעת מקומו נמסרה להכרעת הוועד המרכזי של המורים בעצה אחת עם ועד "חובבי ציון" באודסה.

בחודש שבט תרס"ח נדרש ילין לחוות את דעתו בדבר הצעה לייסד בית ספר תיכון ראשון של "המזרחי" בארץ ישראל. ילין השיב שהמקום צריך להיות בירושלים כי אוכלוסייתה היהודית גדולה יותר מבשאר המקומות בארץ ישראל. אשר לתכנית קבע, כי הלשון העברית צריכה להיות השפה הראשית המדוברת ויש להורות בה גם את כל המקצועות הכלליים. הוא היה ער לחסרונו של מילים חדשות וספרי לימוד בעברית במקצועות המדעיים, אך גרס כי כבר יש מילים כאלו בנמצא, וכי החסר יושלם במהלך שנות הלימוד, וגם "ועד הלשון" בירושלים ישתדל למלא את החסר.³²

31. הצעה על דבר ייסוד בית ספר למורים בירושלים, אצ"מ, A39/3.

32. ילין אל יעקב ש' פוזן, חבר הוועד המרכזי בפרנקפורט דמיין של הסתדרות "המזרחי", ילין, אגרות א, עמ' 290–291.

פעולות אגודת המורים לקביעת הלשון העברית

כשפה העיקרית במוסדות החינוך

מרכז אגודת המורים שקד השכם והערב על קידומה וחיזוקה של הלשון העברית בכל מוסדות החינוך בארץ ישראל ובכללם מוסדות שלא היו כפופים למרותו. בשיחה שקיימו נציגיו עם ד"ר פאול נתן, מראשי חברת "עזרה", העידו על עצמם שהם משקיעים בתחיית השפה בארץ ישראל את כל כוחותיהם: "ועושים את שפתנו לשפת החיים".⁶³ בדברי תשובתו הדגיש נתן כי הורה לבתי הספר של "עזרה" בארץ ישראל ללמד את השפה העברית בתור "שפה עקרית ליהודים".⁶⁴

ואולם לא כך היו פני הדברים. אוזרקובסקי וד"ר טורוב ביקרו בשני המוסדות המרכזיים של "עזרה" בירושלים, בית ספר "למל" והסמינר למורים, והתרשמו כי המגרעת שלהם היא בהיעדר "שפה שלטת אחת" בין כותלי בית הספר. בכל זאת הייתה המציאות בסמינר שונה מעט, ולא היה אפשר להתעלם ממנה. אמנם ייעודו היה להכשיר מורים לבתי הספר העבריים בארץ, אבל למקצת המקצועות שנלמדו בו חסרו ספרי לימוד מתאימים בלשון העברית, ויתרה מזו, לא היו בהם מורים הבקיאים במקצועות ויודעים היטב עברית. הערכתם של נציגי המורים הייתה שלשפה הלועזית הוקצה מקום גדול הרבה יותר משהייתה צריכה ורשאית לתפוס "מנקודת המבט הלאומי והפדגוגי",⁶⁵ וכי ראשי "עזרה" אינם מעוניינים באמת ובתמים לתקן מעוות זה בעתיד.

לעומת האכזבה שהייתה מנת חלקם בבתי הספר של "עזרה", ציינו נציגי המרכז לשבח את מעמדה של הלשון העברית בבית ספר "אוולינה דה־רוטשילד" אף שגם בו לא הייתה שפת הבכורה עברית אלא אנגלית. הם קבעו כי דרישתם הלאומית והפדגוגית שהעברית תהיה השפה השלטת היחידה בבתי הספר בארץ ישראל, הולכת ורווחת בקרב מוסדות החינוך בארץ. ברצונן

63. מכתב־חוזר, טבת תרס"ח.

64. שם.

65. מכתב־חוזר, אב-אלול, תרס"ח, עמ' 2.

של הבעלויות היהודיות הזרות מאירופה שהחזיקו את מוסדות החינוך הלא עבריים או על כורחן, ציינו שהתלמידות משוחחות ביניהן בחופשיות בעברית וניכר "שיש לנו עסק כמעט עם בית ספר לאומי בארץ העברים".⁶⁶

עמדתם של המורים כי כל המוסדות המופקדים על החינוך בארץ ישראל ינהיגו בבתי ספרם תכנית לימודים אחת ובעיקר שפה אחת, באה לידי ביטוי גם בתזכיר מפורט שהגישו לידי ד"ר ישראל הלוי מפריז, ראש הוועדה לביקורת בתי הספר של חברת כ"ח (אליאנס). המורים הכירו בצורך ללמד שפה זרה, אבל שלא תהיה במעמד של שפת הלימודים בבתי הספר ולא בתורת שפה עיקרית. הם עמדו על דעתם שהשפה היחידה שצריכה ויכולה לשלוט בבתי הספר ובחיי היהודים בארץ היא העברית.

שני נימוקים מרכזיים העלו המורים. האחד היה שהעברית היא שפתו של העם היהודי בעבר, והיא זו היכולה לאחד את כל יוצאי הגלויות העולים ארצה ואת בני הארץ בהווה. הנימוק האחר – הכרחי שבית הספר יתאים את עצמו לתנאי המציאות ויסייע בהעמדת העברית כשפת הדיבור. הם ציינו כי ארץ ישראל היא המקום היחיד עלי אדמות שנסיבות החיים המיוחדות בו מסייעות לרעיון תחיית הלשון העברית, ועל כן גם על החוגים שאינם רואים עצמם שותפים לרעיונות הלאומיים, שומה להטות שכם לתחיית השפה.⁶⁷

הדרישות שהוצגו לפני ההנהגה הראשית של חברת כ"ח התמצו בעצם באימוץ מצע חינוכי עברי בבתי הספר של החברה בארץ. עיקרי המצע היו אלה: הלשון העברית היא שפת הלימודים; יועמדו מורים מומחים לשפה העברית; המקצועות האחרים יילמדו בעברית ויחוברו ספרי לימוד בעברית. הלוי דחה את ההצעות האלה, ונימוקו לסירובו היה שההיענות להן תביא לידי סגירת מוסדות חברת "כל ישראל חברים" בהיעדר מורים הבקיאים בלשון העברית.⁶⁸

66. שם.

67. מכתב־חוזר, תשרי-כסלו, תרס"ט, עמ' 4.

68. שם, עמ' 7.